

שיבת ציון ובניין בית שני (ב) / מדוע לא שרתה שכינה בבית שני

שכן' – לימות המשיח, כי ביום ההוא 'קראו לירושלים
כסא ה' (ירמיהו ג', יז). ועל דרך זה נדרש בספרי (וזאת
הברכה שבב).

ב. מפני שלא עלו כולם כחומה

איתא במסכת יומא:

ריש לקיש הוי סחי בירדנא, אתא רבה בר בר חנה יהב
ליה ידא [ריש לקיש היה שוחה בירדן, בא רבה בר בר
חנה הושיט לו יד]. אמר ליה: א-להא! סנינא לכו [אמר
לו ריש לקיש: הא-לוהים! שונא אני אתכם], דכתיב
'אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף ואם דלת היא
נצור עליה לוח ארז' (שיר השירים ח', ט): **אם עשיתם
עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא נמשלתם
ככסף, שאין רקב שולט בו; עכשיו שעליתם כדלתות
נמשלתם כארז, שהרקב שולט בו.** מאי ארז? אמר
עולא: ססמגור. מאי ססמגור? אמר רבי אבא: בת קול.
כדנתיא: משמתו נביאים האחרונים חגי זכריה ומלאכי
נסתלק רוח הקודש מישראל, ועדיין היו משתמשין
בבת קול (יומא ט ע"ב).³

לפי ריש לקיש, השראת שכינה תלויה בישיבת עם ישראל כולו
כעם על אדמתו: את המקדש בונה הציבור, הוא מיועד לציבור
ומייצג את הציבור, ועל כן הימצאות הציבור כולו בארץ
ישראל היא תנאי להשראת השכינה; אם אין עם ישראל יושב
כולו על אדמתו, אין הוא מהווה עם וציבור במלוא מובנם של
מונחים אלו, ואין אפשרות להשראת שכינה.⁴ וייתכן שטענת
ריש לקיש משקפת גם את הצורך באחדות כתנאי להשראת
שכינה, שהרי אם רוב העם אינו על אדמתו – הוא מפולג.

רבי יהודה הלוי מאמץ בספר הכוזרי את דעת ריש לקיש:

אכן, מצאת מקום חרפתי, מלך כוזר! כי אמנם חטא זה
הוא אשר בגללו לא נתקיים הייעוד אשר יעד הא-לוה

3 וביאר רש"י שם: "סנינא לכו – לכל בני בבל שלא עלו בימי עזרא, ומנעו
שכינה מלבוא מלשוב לשרות בבית שני; נמשלתם ככסף – שאינו נרקב,
כך לא הייתם חסרים שכינה; כדלתות – שער שיש בו שני דלתות, פותח
אחד וחבירו סוגר, כך עליתם לחצאין; שהרקב שולט בו – מקצתו תולעת
אוכלתו מתוכו ומקצתו קיים, כך קצת חזון שכינה היה שם, וכלו לא היה;
מאי ארז – מאי נמשלתם לארז דקאמר? אמר עולא: ססמגור – שם
תולעת; מאי ססמגור – כלומר: למה נמשלו בבית שני לססמגור לענין
שריית שכינה? אמר רבי אבא: בת קול נשתיר להו, כאשר נשאר מן הארז
מקצת מועט".

וראה גם פסיקתא רבתי פרשה לה: "שבשעה שנבנה הבית האחרון לא
שרתה בו שכינה, שכך אמר הקדוש ברוך הוא: אם עולים ישראל כולם
תשרה שכינה, ואם לאו – לא ישתמשו אלא בבת קול".

4 ואכן, מצינו כמה מצוות הנוהגות רק כשעם ישראל כולו – או לפחות
רובו – יושב על אדמתו (כגון יובל ותרומות ומעשרות).

א. שכינה אינה שורה בחנוכת הבית השני

הבה ניווכח תחילה בכך ששכינה לא שרתה בבית שני. בחנוכת
המשכן נאמר:

וַיִּכַּס הָעֲנָן אֶת אֹהֶל מוֹעֵד וַיִּכְבֹּד ה' מְלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן

(שמות מ', לד).

וַתֵּצֵא אֵשׁ מִלְּפָנֵי ה' וַתֹּאכַל עַל הַמִּזְבֵּחַ אֶת הָעֹלָה וְאֶת
הַחֲלִבִּים וַיֵּרָא כָּל הָעָם וַיִּרְאוּ וַיִּפְּלוּ עַל פְּנֵיהֶם

(ויקרא ט', כד).

ובחנוכת הבית הראשון נאמר:

וַיְהִי בַּצֵּאת הַכֹּהֲנִים מִן הַקֹּדֶשׁ וְהָעֲנָן מְלֵא אֶת בַּיִת ה'.
וְלֹא יָכְלוּ הַכֹּהֲנִים לַעֲמֹד לְשֵׁרֵת מִפְּנֵי הָעֲנָן כִּי מְלֵא כְבוֹד
ה' אֶת בַּיִת ה' (מלא' ח', יא; מקבילה בדה"ב ה', יג-יד).

וּכְכֹלֹת שְׁלֵמָה לְהַתְּפַלֵּל וְהָאֵשׁ יֵרְדֶה מִהַשָּׁמַיִם וַתֹּאכַל
הָעֹלָה וְהַזְּבָחִים וַיִּכְבֹּד ה' מְלֵא אֶת הַבַּיִת. וְלֹא יָכְלוּ
הַכֹּהֲנִים לְבֹאֹ אֶל בַּיִת ה' כִּי מְלֵא כְבוֹד ה' אֶת בַּיִת ה'
(דה"ב ז', א-ב).

ואילו בחנוכת הבית השני אין זכר לאש, לענן, לכבוד ה' או
לגילוי אחר של השראת שכינה.¹

חז"ל מתארים חסרון שכינה בדברים הבאים:

...אלו חמשה דברים שהיו בין מקדש ראשון למקדש
שני, ואלו הן: ארון וכפורת וכרובים [רש"י: כוליה חדא
מילתא, ושכינה לא שרתה בו]; אש; ושכינה; ורוח
הקודש [רש"י: ורוח הקודש לא היתה בנביאים משנת
שתים לדריוש ואילן]; ואורים ותומים (יומא כא ע"ב).²

ונציין גם את דעת רמב"ן, המוצא רמז לכך בברכת משה
לבנימין (דברים לג, יב):

ונכון הדבר שירמוז בשלש השכינות הללו על שלשה
מקדשים. יאמר במקדש ראשון 'ישכון לבטח עליו',
כענין שנאמר 'וכבוד ה' מלא את הבית' (דה"ב ז', א).
ואמר על בית שני 'חופף עליו כל היום', שלא שרתה בו
השכינה רק היתה מכסה עליו... 'ובין כתפיו

1 אפשר שהפער הגדול בין אורכם של תיאורי חנוכת המשכן וחנוכת הבית
הראשון לבין אורכו של תיאור חנוכת הבית השני הוא ביטוי נוסף לכך:
חנוכת המשכן מתוארת בהרחבה רבה הן בספר ויקרא (פרק ט') הן בספר
במדבר (פרק ז'); שני התיאורים של חנוכת הבית הראשון (מלא' ח', יא; דה"ב
ה', ב - ז', יא) מונים 66 פסוקים כל אחד; ואילו לחנוכת הבית השני
מקדיש הכתוב ארבעה פסוקים בלבד (עזרא ו', טו-יח).

2 במקורות מקבילים יש שינויים, למשל: הירושלמי תענית פ"ב ה"א מחליף
'שכינה' ב'שמן המשחה'. גם בראשונים יש דעות שונות כיצד למנות את
חמשת הדברים. ולא נרחיב בכך כאן.

והגם שבעת ההיא לא היה עדיין זמן הגאולה העתידה, ודניאל ראה ארבע מלכיות שימשלו בישראל, וכן ראו כמה נביאים והודיעו לו בחזון כי זמן קץ הפלאות רחוק מאד, בכל זאת היה אפשריות שיהיה אז עת הגאולה, אם היו שבים בתשובה שלימה לה' והיו עולים כולם כחומה, כמו שאמרו חז"ל: ראויים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא וכו' אלא שגרם החטא, וכן כמה מדרשות חז"ל המורים על זה. ובעת נבנה הבית היה עדיין האפשריות תלוי ועומד, אם היו שבים בתשובה היה זרובבל המלך המשיח והמקדש היה מכון לשבתו עולמים, ועל כן זרח להם עוד הפעם אור הנבואה על ידי נביאים האחרונים חגי זכריה ומלאכי, שעמדו בעת ההיא והיו מעוררים אותם על הבנין ועל התשובה, וגלו להם סוד זה שהדבר תלוי בידם. ואחר שלא זכו, היה המקדש השני רק מקדש עראי לפי שעה ועתיד ליחרב על ידי הרומיים (מלב"ם חגי א', א).

המלב"ם מטעים כי עצם השיבה לארץ – העלייה כחומה – היא תשובה, והשראת השכינה שעליה מדבר ריש לקיש היא השראת שכינה נצחית: לו שבו כולם, היה הבית השני קיים לנצח, וזרובבל היה מלך המשיח. יתרה מזו, לדבריו שב אור הנבואה לזרוח בראשית ימי שיבת ציון בדיוק על מנת לבשר לישראל דבר זה: שבידם המפתח להשראת שכינה נצחית.

גם רבנו בחיי מבקש, בפירושו לתורה, לחדד את משמעותה המדויקת של הקביעה כי שכינה לא שרתה בבית שני:

ומיום ששרתה שכינה בהר סיני במתן תורה לא זזה מישראל עד שחרב בית ראשון, ומיום שחרב בית ראשון לא שרתה שכינה בישראל, כי בבית שני לא שרתה שכינה. ואין הכונה לומר שלא שרתה שכינה בבית שני כלל, שהרי מצינו שכינה שורה בשתי רבוא, ממה שכתוב 'שובה ה' רבבות אלפי ישראל' (במדבר י', לו), וכתוב 'רכב א-להים רבותים אלפי שנאן ה' בס' (תהילים ס"ח, יח), ואין צריך לומר בארבע רבוא שהשכינה שורה בהם. ועוד שהכתוב מעיד 'וארצה בו ואכבד' (חגי א', ח), כלומר אשרה בו הכבוד שהוא השכינה. אלא שלא שרתה בו תדיר כמו בבית ראשון, לפי שלא היו שם ששים רבוא, שלא עלו מבבל כי אם מ' אלף, שכן כתוב 'כל הקהל כאחד ארבע רבוא' (עזרא ב', סד). והוא שדרשו רז"ל: 'וארצה בו ואכבדה' – 'ואכבד' כתיב, חסר ה"א, לפי שחסרו משם ה' דברים: ארון, שמן המשחה, אש, שכינה, ואורים ותומים. ומפני זה אמר 'ואכבד', לבאר כי הכבוד היה שם, שהיא השכינה, לא התפארת, וזהו 'ואכבד' למעט התפארת, וחסרון הה"א שהיא אחרונה שבשם על שם שחסרה משם שכינה, שהרי היא מה' דברים שחסרו, והיאן חסרה והכתוב אומר 'ואכבדה'?! אלא שלא שרתה שם תדיר כמו בבית ראשון אלא 'חופף'. אבל לעתיד לבא יהיו ישראל רבים בלא מספר, הוא שכתוב 'והיה מספר בני ישראל כחול הים' (הושע ב', א), לא אמר 'והיה זרע ישראל כחול הים' אלא 'והיה מספר', כלומר: אותם שהיו באים במספר מבין עשרים שנה ומעלה יהיו כחול הים. ואז

לבית השני: 'רני ושמחי, בת ציון! כי הנני בא ושכנתי בתוכך – נאם ה' (זכריה ב', יד). כי העניין הא-לוהי עמד לחול עליהם כבראשונה, אילו נענו כולם לקריאה ושוב לארץ ישראל בנפש חפצה, אבל רק מקצתם נענו – רובם, והחשובים שבהם, נשאר בבל, מסכימים לגלות ולשעבוד, ובלבד שלא יפרדו ממשכנותם ומעסקיהם. וייתכן כי על זה רמז שלמה באמרו: 'אני ישנה ולבי ער' (שיר השירים ה', ב וכו') – כינה את הגלות בשם "שינה" ואת התמדת הנבואה בקרבם בשם "לב ער"; ובאמרו: 'קול דודי דופק' כיוון לקריאה אשר יקראם הא-לוה לשוב לארץ; המילים 'שראשי נמלא טל' הן כינוי לשכינה היוצאת מצל קורת המקדש; 'פשטתי את כתנתי' – מורה על התעצלם להישמע לקריאה ולשוב לארץ ישראל; 'דודי שלח ידו מן החור' – רמז לעזרא, הפוצר בהם, ולנחמיה ולנביאים האחרונים. סוף דבר, רק חלק מן העם נענה, ולא בלב שלם – ולכן גמלם הא-לוה כמחשבת לבם, ונתקיימו בהם ההבטחות הא-לוהיות רק במידה מצומצמת, כפי מיעוט התעוררותם. כי העניין הא-לוהי אינו חל על אדם כי אם לפי הכנת האדם – אם מעט מעט ואם הרבה הרבה (ספר הכוזרי מאמר ב אות כד).

רבי יהודה הלוי מדגיש את ההדדיות במערכת היחסים בין כנסת ישראל לקב"ה: השראת שכינה ('חלות העניין הא-לוהי' במונחי ספר הכוזרי) מותנית בהתעוררות עם ישראל, ואם עם ישראל מתעורר רק באופן חלקי, תשרה בו השכינה רק כפי מידת התעוררותו.

למהרש"א הבנה שונה מעט בדברי ריש לקיש:

וזה שאמר 'אם עשיתם עצמכם כחומה' – דהיינו, שהייתם עולים כולכם ולא הייתם צריכים חומה – אז נמשלתם ככסף שאין רקב בו, דהיינו שהיתה הנבואה נשאר ביניכם. עכשיו שלא עלייתם כולכם, וצריכים חומה להשמר מפני האויבים, והמיעוט שעלו עשיתם עצמכם כדלתות, דהיינו לשמור רק פתחי העיר, נמשלתם כארז בו, שהנבואה נסתלקה מכם. ועל זה אמרו בפרק חלק (סנהדרין צח ע"ב) ופרק אלו נאמרין (סוטה לו ע"א): 'עד יעבור עמך ה' (שמות ט"ו, טז) – זו ביאה ראשונה, 'עד יעבור עם זו קניית' (שם) – זו ביאה שניה. מכאן שהיו ראויים ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא, אלא שגרם החטא. היינו: נס – שיהיו נשמרים בלא חומה; אלא שגרם בו' – היינו, שלא עלו כולם

(חידושי מהרש"א יומא ט ע"ב ד"ה כחומה).

המהרש"א מבין כי כוונת ריש לקיש אינה לחסרון השראת השכינה במקדש (כפי שראינו בכתובים וביומא כא ע"ב) כי אם להפסקת הנבואה. אמנם בראשית ימי שיבת ציון ניבאו חגי וזכריה, אך מלאכי – בן ימי עזרא ונחמיה – חותם למעשה את הנבואה. לדעת המהרש"א, הנבואה פסקה כיוון שלא עלו כולם כחומה, ולו עלו כחומה, הייתה שכינה ממשיכה להתגלות בדרך זו.

המלב"ם מציג אף הוא פירוש משלו לדברי ריש לקיש:

יחזור התפארת והכבוד, וכן הבטיח ישעיה 'קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח' (ישעיהו ט', א) (פירוש רבנו בחיי על בראשית מ"ו, כז).

רבנו בחיי אומר כי בבית שני לא שרתה שכינה תדיר, ומהמשך דבריו מתברר כי אין כוונתו שלא שרתה כל הזמן כי אם ששרתה במידה קטנה יותר. לטענתו, השראת שכינה תלויה במספר מסוים – שישים ריבוא מעם ישראל – וכיוון שבשיבת ציון עלו רק ארבעה ריבוא, זכו רק להשראת שכינה חלקית.

הבנה מהפכנית של חסרון השראת שכינה בבית שני מציע הרב קוק בפרק "למהלך האידיאות" שבספר אורות, שם מתאר הרב את מהלך היפרדות בין האידיאה הא-לוהית – היינו: זיקת האדם אל המציאות הא-לוהית ואל רוחניותה – ובין האידיאה הלאומית, שהיא זיקת האדם אל סדרי החיים החברתיים. במציאות רוחנית שלמה ומלאה מהוות שתי האידיאות שלמות אחת, אך במרוצת הזמן הן נפרדו. בבית ראשון התרוממה האומה עצמה, אך בגלל הירידה במצבה הדתי-הא-לוהי נאלצה לצאת לגלות, שמגמתה הייתה לזכך את האומה מן הסיגים שדבקו בה. ואולם, גם בשונו מן הגלות טרם היה העם בשל לבנות מחדש אומה במובנה השלם, וההופעה הא-לוהית התגלתה רק ביחידים, גילוי שהרב מכנהו "האידיאה הדתית". הקלקולים שנתגלו בימי בית ראשון בחיי החברה, התרבות והשלטון היו כה עמוקים עד שלא היה די בגלות של שבעים שנה לשקמם, ועיקר תפקידו של הבית השני – על הופעת האידיאה הדתית באותה עת – היה להכין את העם לגלות ארוכה הרבה יותר, שנועדה לתקן את כל הפגמים ולאפשר את שיבת האומה לשלמותה, היינו: לשילוב מלא של האידיאות הא-לוהית והלאומית. וכיוון שכל עניינו של הבית השני אינו אלא הכנה לגלות, וחייה הרוחניים של האומה בתקופה זו נושאים אופי של יחידים, לא שרתה בו שכינה. הנה דברי הרב:

מפני שלא הוכשרה עדיין הנשמה הפרטית של היחידים לקבל את כל תקפו וזהרו של אור האידיאה הא-לוהית עצמה, ולהתאים על ידו את חייהם עם ערך הכללי ושלמותו, לכן הוכרח להשבר אותו המצב הנשגב של האומה שהחל לעלות ולהתרומם בימי הבית הראשון. **הבית השני לא הוכן להשבת אותה האיתנות של האומה, במלא-המובן. לא כח צבורי ישראלי הופיע עליו, כי-אם כח של יחידים.** "הנבדלים מטומאת עמי הארצות", שעל ידם נתן ד' ניר לישראל לעמד לגורלו באחרית הימים. **עוד לא מורק ושוטף הכח הצבורי האדיר ואפיו לא עובד יפה, לעומת כל הקלקולים הרבים וכל הזוהמא שקלט בקרבו, בשחת העם את דרכו בימי טובה ושלוה. אז מצאה ההשפעה הא-לוהית האישית, הפרטיית, מקלט לה באומה ובארץ.**

כל אותה הפרטיות, המעשית – של שמירת תורה ומצות ודקדוקיהן הפרטיים, והעיונית – של הדעות והאמונות על-דבר "צרור חיי-הנצח" האישיים הפרטיים ו"קבלת-הפרס" של היחידים, אשר מקודם נתגלתה ונתקיימה בחיים מתוך הופעת האידיאה הא-לוהית, בתור נשמת-האומה הכללית וכלולה היתה באוצרה העליון ולא היתה נכרת ובולטת כלל בפני אורה הכללי הגדול של זו – האידיאה הא-לוהית

הישראלית – כנר לפני אבוקה וכשרגא בטיהרא, – היא החלה עתה, בסלוקו של האור הכללי הגדול בימי הבית השני, להקבע ולהתבלט באפיה הפרטי המיוחד. **אז באה תחת האידיאה הא-לוהית בעצם רוממותה, ועל ידי גניזתה של זו, – תולדתה האידיאה הדתית, במלא צביונה והרחבתה;** משמשת היא זו ומלבשת את הראשונה, ולעולם לא תתנכר לשרש-נשמתה, שהוא האידיאה הא-לוהית המיוחדת לישראל, בתור אומה המסוגלת לה מצד נשמתה הלאומית. **המוסר האישי הפרטי, הדאגה לחיי-הנצח האישיים הפרטיים, הדיוק הפרטי של כל מעשה בודד המקושר ברוח הכללי, התבססו יפה על-פי ההופעה הא-לוהית המוקטנת המיוחדת לצד הפרטיות – האידיאה הדתית. מעמדם המבוצר באומה נתן לה כח רב והכין לה כלכלה רבה, שתוכל לשאת אתה גם בימי גלותה ונדודה. גם הכשיר לה את הדרך, כדי שתוכל לבא, בהדרגה על-ידי מהלך מסובך ומסובב, אל המטרה העליונה, שהאידיאה הא-לוהית תשוב להופיע בקרבה בעצם עז גבורתה, אחרי שיוכשר העם אל שאיפתו הברורה, כימי עולם וכשנים קדמוניות.** זהו החנוך הגדול והארוך, של הרחבת התכסיס הדתי והשפעתו, בהמון דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, חדשים גם ישנים, – בצרוף דאגת חיי-הנצח האישית הפרטית, המסיעתה (אורות עמ' קט-קי).

לפי ביאורו של הרב, הצמצום בהשראת שכינה שעליו מדבר ריש לקיש אינו צמצום כמותי גרידא אלא צמצום מהותי. בימי בית שני הופך כוחה של האומה לכוח של יחידים: עבודת ה' פרטית, קיום מצוות פרטי, מוסר אישי פרטי ודאגה לחיי נצח פרטיים – אלו מאפייניה של האידיאה הדתית. אפשר כמובן שיש קשר בין מיעוט העולים ובין אופייה הפרטי של עבודת ה' באותה תקופה. מכל מקום, כוח היחידים מהווה הופעה חלקית ביותר של האידיאה הא-לוהית, ועל כן אין די בו להשראת שכינה.

ג. אין השכינה שורה אלא באוהלי שם

דנו עד כה בדעת ריש לקיש המובאת במסכת יומא. ואולם, הגמרא ממשיכה ומספרת כי רבי יוחנן חלק עליו:

כי אתא לקמיה דרבי יוחנן אמר ליה [כשבא ריש לקיש לפני רבי יוחנן אמר לו רבי יוחנן]: לא היינו טעמא [לא זהו הטעם], אי נמי סליקו כולהו בימי עזרא לא הוה שריא שכינה במקדש שני [גם לו עלו כולם בימי עזרא לא הייתה השכינה שורה במקדש שני], דכתיב 'יִפְתָּ אֶל־הַיָּם לִיִּפְתָּ וּישָׁכֵן בַּאֲהֲלֵי שָׁם' (בראשית ט', כז): אף על גב ד'יפת א-להים ליפת' – אין השכינה שורה אלא באהלי שם (יומא ט ע"ב - י ע"א).⁵

5 וראה גם פסיקתא רבתי פרשה לה: "אמר רבי יצחק: מפני מה לא שרתה שכינה בבית האחרון שבנו בני הגולה? מפני שבנאו כורש מלך פרס, שהוא מזרעו של יפת, לפי שאין שכינה שורה במעשי ידיו של יפת. אבל בית הראשון שבנו בני ישראל בני בניו של שם – שרתה בו שכינה, שנאמר 'יפת א-להים ליפת וישכון באהלי שם' (בראשית ט', כז)".

כדמות ניצוץ השמש המתהפך, והיה שורה הרוח הנבואי על האיש שתמצא בו הכנה מה בדמיון מה שהוא בארון, והוא האיש שימצאו בו דעות התורה הכתובים בלוחות הברית באמת, כמו שהיה זה בנבואת שמואל שהיה שוכב בחדרו שהיה לו ובאה אליו קול הנבואה מעל הכפרת אשר על הארון שהיה אז שם בשילה, והוא עצמו לא היה יודע מי הקורא, שלא היה משער בעצמו היותו ראוי לנבואה שישמע קול בעת היקיצה במראה הנבואה, ולזה היה קם ממטתו ללכת אל עלי עד שעלי הבין זה מעצמו, כמו שאמר הכתוב 'ויבן עלי כי ה' קורא לנער' (שמ"א ג, ח).

ואולם זה השפע הבא על זה הדרך בזולת נביא שיהיה אמצעי צריך הכנה במקבל, כלומר שיהיה מעצמו מוכן קצת. כי לא יחול השפע הא-להי הזה אלא בהיות המקבל במדרגה ידועה מן ההכנה, וכפי הכנתו תהיה מדרגת השפע שיחול עליו. ואבל הנבואה המגעת באמצעות נביא תגיע אפילו על מי שאינו ראוי לנבואה, כמו שהגיעה לישראל בשעת מתן תורה, או על מי שאינו מוכן אליה, כמו שהגיעה לאהרן ומרים באמצעות משה... וראוי שתדע שהמצא הנבואה על ידי נביא על הבלתי ראוי או בלתי מוכן, לא יספיק להשפיע מן המקבל ההוא על זולתו אלא בהמצא הארון והלוחות באומה, וגם כן אחר שנעדר הארון לא היה אפשר שתמצא הנבואה אפילו על יד נביא על הבלתי מוכן. ולזה לא הגיעה הנבואה לברוך בן נריה באמצעות ירמיה, לפי שלא היה מוכן אליה וכבר נגזר הארון, והגיעה לחגי זכריה ומלאכי, לפי שראו את ירמיה ויחזקאל והיו מוכנים אליה יותר מברוך. ואולם לא הגיעה מהם לזולתם, לפי שלא היו בזמן הארון ולא היה השפע שהגיע להם מספיק שיעבור מהם לזולתם אחר שלא היה שם ארון. וראיה לדבר כי בבית שני היו חסידים ואנשי מעשה וראויים לנבואה יותר מבבית ראשון, ואף על פי כן לא היה שם נבואה לפי שלא היה שם ארון (ספר העיקרים מאמר שלישי סוף פרק יא).

בעל העיקרים תולה את הנבואה בהימצאות הארון והלוחות והשראת שכינה עליהם. כמובן דרושה גם הכנה של האדם, אך ללא ארון ולוחות אין הנבואה אפשרית. ועל כן אף על פי שבבית שני היו אנשים הראויים לנבואה יותר מאשר בבית ראשון, כיוון שלא היה בו ארון – לא הייתה נבואה. אמנם חגי, זכריה ומלאכי זכו לנבואה מפני שראו את ירמיהו ויחזקאל, אך בהעדר ארון לא היה בכוחם להעבירה לזולתם.

זהו חידוש גמור של רבי יוסף אלבו. אמנם נאמר בכמה מקומות שהקב"ה מתגלה מבין שני הכרובים שעל הארון, וגם על שמואל נאמר, כפי שהוא מציין, שהקב"ה התגלה אליו בראשונה משם, אך לא מצינו בשום מקום התניה מפורשת של השראת שכינה או של נבואה בארון.

כידוע, הארון נגזר על ידי יאשיהו:

משנגזר ארון נגנזה עמו צנצנת המן, וצלוחית שמן המשחה, ומקלו של אהרן ושקדיה ופרחיה, וארגז ששגרו פלשתים דורון לא-להי ישראל... ומי גנזו?

לדעת רבי יוחנן, שכינה לא שרתה בבית שני מפני שהוא נבנה בחסות השלטון הפרסי. המקדש צריך לייצג את עם ישראל בזיקתו לקב"ה בלבד, בלא שום שיתוף או זיקה של עם אחר, ועל כן בניינו בחסות הפרסים אינו מאפשר השראת השכינה. וכביאור רבנו עובדיה ספורנו:

סיפר מעלות זה המשכן שבשבילם היה ראוי להיות נצחי ושלא ליפול ביד אויבים: ראשונה – שהיה 'משכן העדות', שהיו בו לוחות העדות; ב' – 'אשר פקד על פי משה'; ג' – שהיתה 'עבודת הלויים ביד איתמר', כי אמנם משמרת כל חלקי המשכן ביד איתמר היתה; ד' – 'ובצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה עשה', שהיו ראשי אומני מלאכת המשכן וכליו מיוחסים וצדיקים שבדור, ובכן שרתה שכינה במעשי ידיהם, ולא נפל ביד אויבים. אבל מקדש שלמה שהיו עושי המלאכה בו מצור אף על פי ששרתה בו שכינה נפסדו חלקיו, והוצרך לחזק את בדי הבית, ונפל בסוף הכל ביד אויבים. אבל בית שני שלא היה בו גם אחד מכל אלה התנאים, לא שרתה בו שכינה, ונפל ביד אויבים, כי אמנם בית שני לא היה 'משכן העדות', שלא היו בו לוחות העדות, ולא פוקד כי אם על פי כורש, ולא היו שם בני לוי, כמו שהעיד עזרא באמרו 'ואבינה בעם ובכהנים ומבני לוי לא מצאתי שם' (עזרא ח', טו), ומן המתעסקים בבנינו היו צידונים וצורים כמבואר בספר עזרא (ספורנו על שמות ל"ח, כא-כב).

משמעות החסות הזרה היא מרחיקת לכת הרבה יותר מעצם התלות ברשיונות מלכי פרס ומן השימוש בחומרים ובכלים שניתנו על ידי זרים. חסות המלך הזר משמעה כפיפות לו:

כאשר עלו משושן הבירה... צוה אותם המלך לצייר צורת עיר שושן במקדש כדי שיהא מורא המלך עליהם ויזכרו ימי ישיבתם בה ולא ימרדו במלך, לפיכך צרו אותה על השער המזרחי משערי הר הבית

(רמב"ם פירוש המשניות מידות פ"א מ"ג).⁶

מוראה של מלכות זרה והשעבוד לה עומדים בסתירה גמורה למהותו של המקדש כארמונו של הקב"ה המבטא את מלכותו הבלעדית והמוחלטת על העולם כולו, ועל כן הם מונעים השראת שכינה.

ד. מפני שאין ארון

בעל ספר העיקרים, רבי יוסף אלבו, מחדש חידוש גדול על דבר הזיקה שבין הנבואה – והשראת שכינה בכלל, כפי שעולה מדבריו – לבין הארון:

ולפי דעתי שזאת היתה הסבה שתמצא הנבואה באומת ישראל מזולתה מן האומות ובארץ ישראל מזולתה מן הארצות, וזה כי מצד הארון והלוחות שהיתה השכינה שורה עליו היה מתהפך הרוח הא-להי

⁶ וראה למשל גם ניסוחו של רמב"ן בפירושו לדברים ל"ב, מ: "כי בבנין בית שני לא הרנינו גוים עמו, רק לעגו עליהם 'מה היהודים האמללים עושים' (נחמיה ג', לד), והיו גדוליהם עבדים בהיכל מלך בבל (דניאל א', ט) וכולם משועבדים לו, ובימים ההם לא השיב נקם לצריו ולא כפר אדמתו עמו".

לבבל, אך לפי דעת רבי יהודה בן לקיש וחכמים, שהארוך נגזז במקדש – ובפרט לפי המשנה בשקלים, שמקום גניזתו היה ידוע בבירור – נשאלת השאלה: מדוע לא הוציאוהו על פי חגי, זכריה ומלאכי?

אף שאין לכך שום מקור מפורש, מסתבר כי הנביאים הבינו שדבר זה אינו יכול להיות פרי יזמה אנושית, אלא הוא תלוי בהתגלות א-לוהית. על פי הגמרא (זבחים סב ע"א), נביאים אלו העידו על המזבח ועל מקומו ועל כך שמקריבין אף על פי שאין בית – ומדוע לא התייחסו כלל לארון?! הלא חגי וזכריה הם שעודדו את העם וחזקוהו לגשת לבניין, בהבטיחם על גדולת הבית השני ועל הבחירה המחודשת בירושלים והשראת שכינה בה – ולמה לא פעלו להשלמת הבניין ולהשראת שכינה מלאה על ידי חידוש ארון?! דומה כי העובדה שאין הם עושים זאת מעידה כי הבינו שהשבת הארון גופה תלויה בהשראת שכינה מלמעלה למטה תחילה, ואינה מעשה בחירי אנושי.

אפשרות הפוכה להבנת עמדתם של נביאי בית שני עולה אולי מתוך נבואת ירמיהו על מציאות עתידית שבה תהפוך ירושלים כולה לכיסא ה' והארון לא ידרש עוד:

וְהָיָה כִּי תִרְבּוּ וּפְרִיתֶם בְּאֶרֶץ בְּיָמֵי הַהֵמָּה נָאִם ה' לֹא יֵאמְרוּ עוֹד אֲרוֹן בְּרִית ה' וְלֹא יַעֲלֶה עַל לֵב וְלֹא יִזְכְּרוּ בוֹ וְלֹא יִפְקְדוּ וְלֹא יַעֲשֶׂה עוֹד. בְּעַת הַהִיא יִקְרְאוּ לִירוּשָׁלַם כְּסֵא ה' וְנִקְווּ אֵלָיָה כָּל הַגּוֹיִם לְשֵׁם ה' לִירוּשָׁלַם וְלֹא יִלְכוּ עוֹד אַחֲרֵי שְׁרֹתוֹת לִבָּם הָרַע

⁸ (ירמיהו ג', טז-יז).

ייתכן שנביאי שיבת ציון סברו כי נבואה זו תתקיים בימי הבית השני (דבר ההולם את חזיונותיהם הגדולים של חגי וזכריה לבני דורם), ועל כן אין עוד צורך בארון.

סיכום

בחנו בשיעור זה את הסיבות לכך ששכינה לא שרתה בבית שני. פתחנו בהוכחות לקביעה זו מהשוואת דברי הכתובים על חנוכת הבית השני, חנוכת הבית הראשון וחנוכת המשכן ובהגדרת הבעיה על פי חז"ל, ואז דנו בשלוש סיבות עיקריות לה: היקפה המצומצם של העלייה, חסות המלך הזר והעדר ארון.

ברם, תהא הסיבה למיעוט השראת שכינה אשר תהא, תוצאתה היא שהמקדש השני הנו בית של עבודה בלבד: עם ישראל עובד את ה', אך ה' אינו בביתו. בשני השיעורים הבאים נעסוק בע"ה בהבדלים שבין בית ראשון ובית שני.

- *
- * כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב יצחק לוי, תשס"ו
- * עורך: בעז קלוש
- *
- * בית המדרש הווירטואלי שלידי הר עציון
- * האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
- * האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
- *
- * משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5

יאשיהו גנזו. מה ראה שנגנזו? ראה שכתוב 'ולך ה' אתך ואת מלכך אשר תקים עליך' (דברים כ"ח, לו). עמד וגנזו, שנאמר 'ויאמר ללויים המבינים לכל ישראל הקדושים לה' תנו את ארון הקדש בבית אשר בנה שלמה בן דוד מלך ישראל אין לכם משא בפתף עתה עבדו את ה' א-להיכם ואת עמו ישראל' (דה"ב ל"ה, ג) (יומא נב ע"ב; וראה גם סדר עולם רבה פרק כד).⁷

בהמשך מביאה הגמרא ביומא מחלוקת תנאים בדבר גורלו של הארון לאחר גניזתו:

רבי אליעזר אומר: ארון גלה לבבל... רבי שמעון בן יוחאי אומר: ארון גלה לבבל.

רבי יהודה בן לקיש אומר: ארון במקומו נגנז... תנא: וחכמים אומרים: ארון בלשכת דיר העצים היה גנוז. אמר רב נחמן בר יצחק, אף אנן נמי תנינא (שקלים פ"ו מ"ב): מעשה בכהן אחד שהיה מתעסק, וראה רצפה משונה מחברותיה, ובא והודיע את חברו, ולא הספיק לגמור את הדבר עד שיצתה נשמתו, וידעו ביחוד ששם ארון גנוז. מאי הוה עביד? אמר רבי חלב: מתעסק בקרדומו היה. תנא דבי רבי ישמעאל: שני כהנים בעלי מומין היו מתליעין בעצים, ונשמטה קרדומו של אחד מהם ונפלה שם, ויצתה אש ואכלתו (יומא נג ע"ב - נד ע"א).

מדוע לא נעשה ארון חדש בבית שני? התייחסו לכך המהר"ל ובעל מנחת חינוך:

כי לפי דעתי ענין גדול יש ללמוד דיהיו העדות מעכבים את הארון, שאם לא כתב הוזהר אמינא אם אין עדות יהיה הארון, דהא אצל החושן גם כן כתיב 'ונתת אל החושן את האורים ואת התומים' (שמות כ"ח, ל), אפילו הכי בבית שני אף אם אין אורים היה החושן (רש"י שם), הכי נמי שמא אף על גב דאין לוחות יעשה הארון כבוד לשכינה, ועל זה אמר עוד 'ונתת אל הארון את העדות' (שמות כ"ח, טז), שנה עליו הכתוב לעכב, שלא יהיה ארון אם אין עדות, ובבית שני שלא היו העדות לכך לא עשו את הארון (גור אריה פרשת תרומה ד"ה לא ידעתי).

עיקר עשיית הארון כדי שיהיו הלוחות מונחים בתוכו... ובבית ראשון שנגנז הארון עם העדות בימי יאשיה המלך ע"ה לא עשו עוד ארון, ובבית שני לא היה ארון, כי למה צריך ארון כיון שנגנזו הלוחות גם כן, אין מצוה לעשות ארון, והארון אינו מעכב... אבל הארון תיכף כיון דנגנזו העדות ולא יתראו עוד עד ביאת הגואל במהרה בימינו אמן, ולא עשו מעולם ארון אחר חוץ ממה שעשה משה במדבר, וכשיבא הגואל במהרה בימינו יתגלו הלוחות והארון, אם כן אין צריך לכתוב הדינים של הארון (מנחת חינוך מצווה צה).

לטענתם, כל עניינו של הארון הוא להכיל את הלוחות העדות, ועל כן אין מקום להכין ארון אם אין עדות. תשובה זו הולמת את דעת רבי אליעזר ורבי שמעון בר יוחאי כי הארון גלה

⁸ אפשר שלכך קשורה גם העובדה שהארון אינו נזכר בפרקי המקדש ביחזקאל.

⁷ אמנם על רך הפשט ייתכן שזהו ציווי של יאשיהו להשיב את הארון אל המקדש לאחר שהוצא ממנו בימי מנשה.

*
*

office@etzion.org.il :טל

.....

*
*